

**Irena Borowik, Gregorz Babinski (ed.):
New Religious Phenomena in Central and
Eastern Europe**

Krakow, Nomos 1997, 392 stran

Náboženství ve východní a střední Evropě je složitý jev, který prošel v posledních letech velkými a nečekanými změnami. Pokusem částečně zmapovat nejdůležitější trendy středo- a východoevropské religiozity je sborník prací třiatvaceti autorů nazvaný výstižně *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. Je uspořádán polskými sociology Irenou Borowik a Gregorzem Babinskim. Některé zde otištěné příspěvky byly proneseny na mezinárodní konferenci na Jagellonské univerzitě v Krakově v prosinci roku 1995, jiní autoři byli vyzváni, aby své materiály dodali písemně dodatečně, aby tak publikace byla úplnější. Vznikla tak práce, která svými závěry nejen potvrzuje určitá tušení z této oblasti, ale zároveň boří některé zažitě představy (např. o podobě polské religiozity).

Základní třídní členění knihy seznamuje čtenáře s problémy náboženství a národní identity, novými rysy tradičních náboženství ve změněných podmínkách postkomunistické společnosti a novými náboženskými hnutími, která přicházejí do této oblasti především ze západní Evropy a USA. Protože záběr sborníku je velmi široký tematicky i geograficky, můžeme si všimnout pouze některých zajímavých pasáží, především těch, které mají vztah k České republice, Polsku a Maďarsku.

Náboženství hrálo v této oblasti výraznou roli především proto, že ne vždy se mohly středoevropské národy opřít o vlastní nebo aspoň silný stát. Proto vzrostl význam sdílené mytologie, literatury, umění a náboženství. Katolicismus se tak například stal v Polsku a na Ukrajině důležitou (sebe)identifikační silou. Jak připomíná polský sociolog Z. Mach, v Polsku například byly katolické bohoslužby příležitostí k demonstracím národního a politického citění. Charakteristická je zde i pestrost a nejednoznačnost „náboženské mapy“. Problémy vznikají především tam, kde spolu hraničí dvě země s odlišným národním náboženstvím, přičemž každá má na své straně hranic menšinu s náboženstvím odlišným (např. vý-

chodní Slovensko má obce řeckokatolických uniátů a zároveň pravoslavné věřící).

Po pádu komunismu dochází k jakémusi ideologickému vakuu, které mohou vyplnit buď tradiční církve (třeba pravoslavná v Rusku), nebo sekty nového typu importované z ciziny. Takové snahy ale narážejí na sekularizovanou společnost, která chce v těchto zemích směřovat spíše k laické společnosti západního typu. Před nástupem komunismu byly mnohé tyto státy především zemědělské a nepostižené industrializací a s nízkým počtem formálně nevěřících obyvatel. Komunismus tu znamenal také rozrušení tradičních rodinných a ekonomických struktur, se kterými byla religiozita spojena.

Katolická církev měla několik možností, jak se s novou situací vyrovnat: zvolit spolupráci s režimem (Maďarsko především v 70. letech), postavit se do čela oficiální opozice (Polsko po celou dobu poválečné historie) nebo po zlomení náznaků odporu hledat nějaký vynucený kompromis mezi vyhraněnými postoji (Československo). Církev na Východě (především katolická) byla obecně dosti postižena izolací od západních církevních problémů a reformních snah Druhého vatikánského koncilu, přehnaným očekáváním, které do ní vkládali poněkud nerealističtí intelektuálové po převratu a neschopnosti přejít od defenzivního postoje ke konstruktivnímu. Představitelé tradičních církví dnes hledí s nedůvěrou na nové proudy, které přicházejí do jejich zemí. Jmenovat lze třeba katolickou církev ve střední Evropě s její nedůvěrou k novým náboženským hnutím, nebo pravoslavnou církev v Rusku a její konflikt s římskými katolíky.

Zajímavé je, že odnáboženštění dospělo v některých zemích takového stupně, že ani nová duchovní hnutí, populární na Západě, tu neslavila masový úspěch. (Příkladem může být třeba bývalá Německá demokratická republika, která je vedle České republiky nejvíce sekularizovanou zemí celé oblasti.) Představitelé tradičních náboženství se často pokoušejí zabránit šíření nových hnutí s poukazem na jejich škodlivost a používají jako restriktivního nástroje parlamenty a zákony. Nejsou však vždy vedeni pouze snahou uchránit obyvatele před nebezpečnými sektami, ale prokazatelně jim jde o udržení vlastního duchovního monopolu.

Jak ale podotýká ve svém příspěvku britská socioložka Eileen Barkerová, směřujeme ke světu, ve kterém je různost pohledů na svět nevyhnutelná a spojení národní identity s jedním regionálním náboženstvím vede k předsudkům, diskriminaci a někdy i krveprolévání.

Podívejme se blíže na specifika tří „visegrádských zemí“, jak je můžeme podle článků sborníku shrnout. *Ján Mišovič* porovnává pozitivní obraz církve v očích veřejnosti před listopadem 1989 s jeho úpadkem v posledních letech. Podle něj souvisí tento propad se snahami o restituce církevního majetku, které veřejný obraz církve velmi poškodil. Někteří Češi sice stále ještě pokládají církev za důležitou součást společnosti, ale osobně se na církevní praxi nechťejí nijak podílet. Náboženství je pokládáno za soukromou záležitost. *Mišovič* cituje data, která potvrzují, že k víře se hlásí především lidé z vyšších věkových kategorií. V kategorii nad 60 let se k víře hlásí 43 procent obyvatel. Církevní nauku vyznává pouhých 6 procent obyvatel. (To také odpovídá výsledkům z různých sčítání, která si pro svou vnitřní potřebu konala v posledních letech katolická církev a zmíněná procenta uvedená *Mišovičem* zhruba odpovídají průměrné nedělní návštěvnosti bohoslužeb v ČR zjištěné samotnou církví – pozn. J. J.)

České republiky se v mnoha ohledech podobá Maďarsko. Fázi vývoje církve ve společenském kontextu si podrobně všimá maďarský sociolog náboženství *Miklós Tomka*. Výchozí pozice maďarské církve byla jiná než u nás, protože církev byla před válkou oporou pravicového režimu. V době stalinismu se stává významnou opoziční silou a vůdčí postavou je primas kardinál Mindszenty. Po dohodě se státem v 70. letech (a zde začíná podobnost s českou situací) v době vatikánské „Ostpolitik“ se církev stává jakousi symbolickou součástí systému. Období Kádárova „gulášového komunismu“, tedy konzumerismu a atomizace společnosti, je zároveň obdobím výrazné dekristianizace země. Teprve ke konci tohoto období se během postupné maďarské liberalizace i v církvi objevuje snaha o náboženskou obnovu a prestiž náboženství ve společnosti opět roste. Po roce 1990 se maďarské křesťanské církve soustřeďují na svou vlastní obnovu a nevěnují pozornost sociálním problémům.

Církve též požadují od státu finanční podporu, takže postkomunisté a technokrati mohou volat po vyloučení církví z veřejného života. Církve mohou dnes ve společnosti počítat asi s 15 až 18 procenty populace jakožto s oddanými členy.

Situace Polska je odlišná především kvůli historickým kořenům. *Irena Borowik* hovoří o dvou „vektorech“ současného vývoje, institucionalizaci a privatizaci. Církev se předně snaží získat ztracené pozice, což je vidět na snaze prosadit náboženskou výuku ve školách, zamezit legalizaci potratů a uvést do života konkordát Polska s Vatikánem. Druhým směřováním je ale rostoucí pluralismus a individualismus života obyvatel. Proces modernizace si vynucuje pluralismus, protože modernita je založena na svobodě volby. Tři čtvrtiny dospělých Poláků je tak proti většímu politickému vlivu církve, protože soudí, že už je dost velký. *Michael P. Hornsby-Smith* si všimá toho, jak po II. vatikánském koncilu (1965) nespěchala polská církev se zaváděním jeho reformy do praxe, aby nebyla ohrožena její vnitřní jednota. Komunistický režim by mohl každé nejednoty využít pro své cíle. Po pádu komunismu však k pochopitelné a na Západě dávno běžné diferenciaci na restaurační a progresivní pól v církvi dochází.

Kromě velkých církví působí nyní ve východní Evropě řada nových náboženských hnutí. Jejich působení částečně zaplňuje hodnotové vakuum po pádu oficiální marxistické ideologie. Protože jsou středo- a východoevropské společnosti relativně otevřené a mají značný stupeň náboženské svobody, mohlo zde mnoho těchto hnutí po převratu nerušeně působit. Ačkoliv již nová náboženství ztrácí punc exotičnosti, staly se reálnou součástí života společnosti a nebudí příliš velký údiv. V souvislosti s nárůstem těchto hnutí zmiňuje *James T. Richardson* nápadnou neschopnost velkých církví s nimi soutěžit. Přes svou slabost budou velké církve pravděpodobně i nadále důležité pro udržení kulturní identity a historické kontinuity. Řada nových náboženství také vzbudila nedůvěru kvůli metodám svého působení, jakými získávají stoupence při pouličních akcích nebo když pro nové konvertity vytvářejí „nezištné“ možnosti zahraničních studijních pobytů atd.